

Asser Historisch Tijdschrift

TIJDSCHRIFT VAN DE ASSER HISTORISCHE VERENIGING
DERDE JAARGANG

NUMMER 2 / JUNI 1993

Colofon

Het Asser Historisch Tijdschrift is een periodiek van de Asser Historische Vereniging en verschijnt vier maal per jaar

Hoofdredacteur:
Harry Gras

Redactieleden:
Bertus Boivin
Tjeerd Jongsma
Peter Zweegers

Redactionele ondersteuning:
Leny Hazelzet

Vormgeving en druk:
Bremer drukkerijen bv

© Asser Historische Vereniging

Redactie-adres:
Gemeente-archief van Assen
Postbus 30018
9400 RA Assen

Ledenadministratie:
Secretariaat Asser Historische Vereniging
Postbus 10066
9400 CB Assen

Lidmaatschap Asser Historische Vereniging (inclusief tijdschrift):
f 35,- per jaar

Illustratie omslag: 'Onze jongens' marcheren langs de Vaart. Zie ook het artikel vanaf pagina 12.

In dit nummer

Wie had ooit kunnen denken dat Assen haar eerste schouwburg te danken heeft aan een bezembinder uit Steenwijk? Mw. Drs. A.A. Aalders verdiepte zich in het leven van de stichter en de tot nu toe onbekende geschiedenis van deze schouwburg, waar stukken werden opgevoerd met fraaie namen als 'Victorijn of het weeskind en de moordenaar' en 'De bloedzuigers of minnehandel in de apotheek'. Het onderzoek van Mw. Aalders maakte deel uit van haar studie theaterwetenschappen aan de Universiteit van Amsterdam.

Wegens succes geprolongerd, dat zouden we kunnen zeggen over het artikel met een tweede wandeling door het Assen van het begin van deze eeuw. Na de eerste route in het decembernummer van 1992 kreeg de redactie zoveel verzoeken om een vervolg, dat we besloten om ook de 'Avondwandeling' af te drukken, wederom ruim geïllustreerd met ansichten uit die tijd.

"Eene zeer geestige Jonkvrouw" staat centraal in het artikel van literatuurhistoricus Drs. H. Nijkeuter. De dichteres Titia Brongersma schreef twee unieke lofdichten op Assen, die werden gepubliceerd in 1686. Ze zijn het oudste voorbeeld van Drentse literaire bedrijvigheid. De inhoud van deze in vergetelheid geraakte gedichten weerspiegelt de landelijkheid die het kleine Assen in die tijd kenmerkte.

In de rubriek 'Ooggetuigen' haalt de nu 87-jarige zuster Rimberta de Jong herinneringen op aan de tijd dat zij overste van het 'Zusterhuis' aan de Kolk was.

Voor de rubriek 'Stille getuigen' tenslotte worstelden Bertus Boivin en Harry Cock zich door de forsythia's heen om één van de laatste herinneringen in Assen aan de tram van de EDS te vinden.

A.A. Aalders

Roelof van Erkelens en de eerste Asser schouwburg (1830-1851)

Op 14 september 1830 werd te Assen de schouwburg van R.R. van Erkelens ingewijd met een allegorische voorstelling die speciaal voor deze gelegenheid was geschreven door de Amsterdamse acteur C.J. Roobol. In deze voorstelling richtte de Griekse god Apollo zich tot het publiek met de woorden:

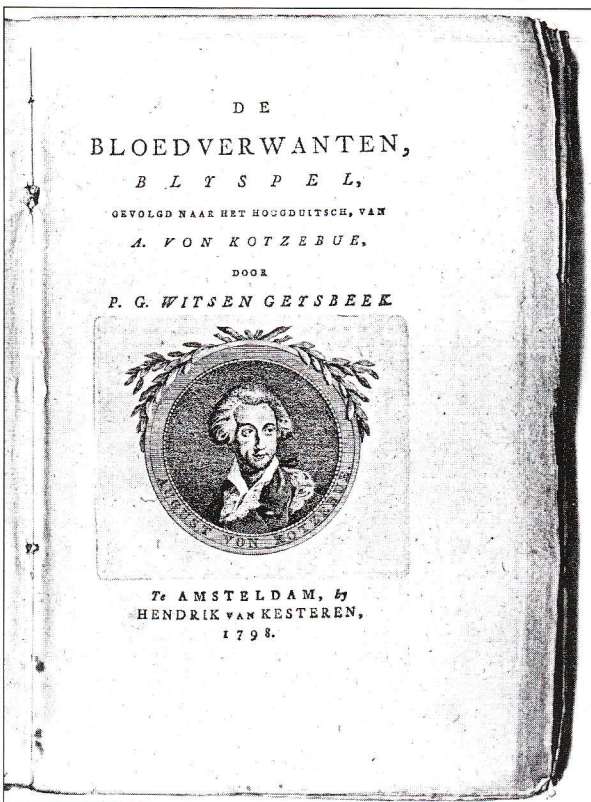
*“Ik neem deez’ tempel in mijn hoede gewijd aan ’t schoone, ’t ware en ’t goede gewijd aan Hollands poezij.”*¹

De bescherming van Apollo heeft echter

niet erg lang mogen duren, want in 1851 werd het gebouw geveild, waarna het is gesloopt. Daarmee kwam een eind aan de eerste Asser schouwburg.

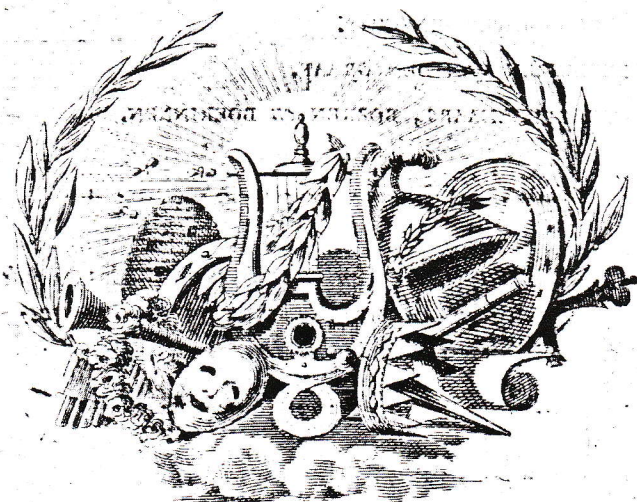
Plannen voor een schouwburg in Assen waren er al eerder geweest. In 1809 maakte de architect C.J.F.A. Giudici in opdracht van Koning Lodewijk Napoleon een plan “tot vergroting der stad Assen”.² Hierin was ook de bouw van een grote zaal voor het houden van concerten, danspartijen en andere publieke vermaken opgenomen. Lodewijk Napoleon had een

warne belangstelling voor het toneel. Hij was een getrouw theaterbezoeker en besteedde grote sommen geld aan het theater, zij het helaas op niet al te verstandige wijze.³ Maar tot het uitgeven van geld voor een schouwburg in Assen kwam het niet, want met de koning verdwenen de plannen voor uitbreiding van die plaats. Vooralsnog bleef Assen aangewezen op de incidentele voorstellingen van rondreizende gezelschappen. Deze gezelschappen waren voor de Drenten vrijwel het eerste contact met het toneel. Op kermissen gaven ze voorstellingen in “schouwburgloges” oftewel tenten. Zo werd te Assen in 1828 een blijspel met zang opgevoerd, getiteld ‘Turlututu, pijper des konings van Pruisen’ en later dat jaar ‘Klein duimpje en de reus Faijel’ en ‘Dertig jaren of het leven van een dobbelaar’.⁴ ’s Winters trokken de groepen naar de steden en gaven daar voorstellingen in de eventueel aanwezige “zalen”. Toen Roelof van Erkelens in 1830 een Heerenlogement annex schouwburg stichtte, kreeg ook Assen de be-

Dit blijspel werd opgevoerd tijdens de opening van de Asser schouwburg. Von Kotzebue was trouwens populair: tussen 1830 en 1846 werden diverse stukken van hem in Assen ten tonele gebracht

VICTORYN,
 OF
 HET WEESKIND EN DE MOORDENAAR,
 T O O N E E L S P E L
 V A N
 FREDERIC DE CASTELLI;
 NAAR EEN HOOGDUITSCH MANUSCRIPT VERTAALD
 D O O R
 M. G. ENGELMAN.

A. H. van der Aalst.

L. E. N. de Vries.

TE AMSTERDAM, BY
 J. C. VAN KESTEREN.
 1819.

schikking over zo'n zaal en verplaatsten de voorstellingen zich ook hier naar binnen.

Roelof Roelofs van Erkelens was geboren te Steenwijk op 10 maart 1799. Hij trouwde in 1821 te Assen met de vijfentwintigjarige Maria Vink. Maria was eveneens geboren in Steenwijk, maar woonde later waarschijnlijk in Groningen. Zij kwam in ieder geval kort voor haar huwelijk vanuit die plaats naar Assen. Aangezien het huwelijk behalve in Assen ook werd afgekondigd in Groningen en Steenwijk is het aannemelijk dat ook Roelof van Erkelens kort voor zijn huwelijk van Steenwijk naar Assen verhuisde. Het echtpaar vestigde zich aan de Rolderweg, waarschijnlijk op nr. 23. Daar werd op 10 mei 1822 hun zoon Geert geboren. Bijna drie jaar later, op 25 januari 1825, volgde nog een dochter, die de naam Hermina kreeg.

Van Erkelens was evenals zijn vader van beroep bezembinder. In de jaren twintig van de negentiende eeuw kocht hij verschillende stukjes grond in Assen, waardoor hij zijn bezit steeds verder uitbreidde.⁵ Verschillende huizen die op deze percelen werden gebouwd, werden door hem verhuurd. Hoe Van Erkelens dit alles financierde, is onbekend, maar het is duidelijk dat hij een ondernemend en initiatiefrijk man moet zijn geweest.

Op 30 september 1829 kocht Van Erkelens voor 300 gulden een stuk grond op het zogenaamde Tipkampje, tegenwoordig de hoek van Witterstraat en Vaart.⁶ Hierop bouwde hij in de zomer van 1830 een logement en koffiehuis met een grote zaal voor het geven van onder andere toneelvoorstellingen.⁷ Tijdens de opening op 14 september werd de reeds genoemde allegorische voorstelling, geschreven door C.J. Roobol, opgevoerd, gevolgd door het toneelspel 'De Bloedverwanten' van A. von Kotzebue. De volgende dag werden nog twee toneelstukken gespeeld: 'Victorijn of het weeskind en de moordenaar' en 'De drie vaders opeens of het huwelijk'.⁸ Pas tien jaar later zouden meer toneelstukken volgen. De *Drentsche Courant* was na de opening vol lof over de schouwburg: "De nieuwe zaal, met de daarmede in be-

trekking staande kamers, heeft in hooge mate de algemeene goedkeuring weggedragen. Het is te wenschen dat de ingezetenen het groot belang van den nieuwe lokaal inziende, zich zullen beijveren, om den eigenaar genegen te zijn en hem zijne groote onderneming te helpen doen gelukken".⁹

Op 7 februari 1831 sloot Van Erkelens een lening af voor de somma van 13.455 gulden.¹⁰ Het geld was bestemd voor verbouwing en uitbreiding van zijn logement. Anderhalve maand later was dit karwei geklaard. Van Erkelens liet er kond van doen in de *Drentsche Courant*:

*"R.R. van Erkelens, woonachtig aan de hoofdvaart, even buiten de stad Assen, verwittigt door deze het geëerd publiek, dat zijn geheel nieuw gebouwd Heeren Logement, voorzien van diverse logeer-kamers en spatieuze (= ruime AAA) vertrekken, waaronder eene fraai georneerde Zaal, meer dan tachtig voeten lang en breed naar advanant, alle hebbende een riant uitzigt op Weidlanden, Bosch, Stad en Vaart, met groote Stalling voor zeventig paarden, thans geheel voltooid, behangen, geschildert en met nieuwerwetsche Ledikanten en ander Mobilair voorzien, en verder naar de laatste smaak gegarneerd, in eene zoodanige order is, dat het hierdoor, en door deszelfs buitengewoon aangename ligging aan het uitmuntend groot Stads-Bosch de goedkeuring van een ieder wegdraagt; recommandeert zich tot het houden van groote partijen, maaltijden, concerten, danspartijen, commediën en speciaal aan de reisigers of aan anderen, die zomers of voor plaisier of tot herstel der gezondheid eene gezonde buitenlucht, in een aangenaam oord, eenigen tijd verkiezen of moeten genieten; bebloofd eene prompte en goedkoope bediening en behandeling."*¹¹

Tot 1840 waren er weinig activiteiten in de schouwburgzaal. Wat hiervan de oorzaak was, is niet met zekerheid vast te stellen. Mogelijk heeft de oorlogstoestand met België (1830-1839) een rol gespeeld. Debet eraan kunnen echter ook het teruglopende aanbod door de verslechterde toestand van het Nederlandse toneel zijn

geweest of de andere werkzaamheden die Van Erkelens om handen kreeg. Zo verzorgde hij jarenlang tijdens de kermis de harddraverijen en paardenkeuringen.¹² In 1839 zette Van Erkelens een diligence-dienst naar Groningen op, die tweemaal per week reed en aansloot op de veerdienst naar Meppel. Datzelfde jaar werd hij op 1 april benoemd tot paardenpostmeester.¹³

De activiteiten in de zaal van Van Erkelens bleven aanvankelijk beperkt tot danspartijen. Deze werden gehouden na afloop van de harddraverijen, op de verjaardag van de koning en bij diens bezoek aan Assen op 14 juni 1837. De danspartijen begonnen om zeven uur 's avonds. De entree varieerde van 50 cent tot 1,50 gulden, waarvoor men dan gratis een fles wijn ontving. Dames hadden vrije toegang. Vanaf 1839 waren er ook regelmatig concerten, zowel vocaal als instrumentaal. Het grootste deel van de vocale concerten werd verzorgd door de Asser Zangvereniging. "In den avond van den 26 deze gaf de onlangs hier opgerigte zangvereniging voor den eerste maal door openbare werkzaamheden eene proeve van den gelukkigen uitslag, waarmede reeds nu aanvankelijk hare pogingen worden bekroond", aldus een recensie in de *Drentsche Courant* van 31 december 1839.

Na deze geslaagde avond volgde een reeks van winterconcerten. De gemiddelde entreprijzen hiervoor bedroegen 50 cent tot 1 gulden. Kinderen mochten voor half geld naar binnen. De opbrengst werd afgedragen aan de "nooddruftige Asser ingezetenen". Hierdoor is een voorzichtige indruk te krijgen van het aantal personen dat deze concerten bezocht. Zo was de opbrengst van het eerste concert 50 gulden. De prijzen van de kaartjes waren toen 60 cent voor volwassenen en 25 cent voor kinderen. Voor het bespreken betaalde men 5 cent.¹⁴ Een concert dat in april 1845 werd gegeven door een aantal jongelieden uit de gemeente Assen, leverde 82 gulden op. Deze opbrengst was bestemd voor de diakoniekas van de hervormde gemeente. Hier was de entree 50 cent voor volwassenen, terwijl kinderen

onder de twaalf een kwartje betaalden.¹⁵

De entreprijzen voor toneelvoorstellingen lagen beduidend hoger. De zaal werd daarbij verdeeld in vier rangen. Voor de eerste rang werd gemiddeld 1,30 gulden betaald, voor de tweede rang 90 cent, voor de derde 50 cent en voor de vierde een kwartje. In de voorverkoop waren de kaarten iets goedkoper. Gezien de toch hoge prijzen zal het publiek geen doorsnede zijn geweest van de Asser bevolking. In de jaren dertig waren er zoals gezegd vrijwel geen toneelvoorstellingen geweest. In de jaren veertig was er echter een opleving. In totaal werden toen zo'n dertig toneelstukken vertoond.¹⁶ De meeste waren vertalingen uit het Frans en het Duits, wat niets vreemds was in die tijd. Het populaire toneel bestond de gehele negentiende eeuw uit melodrama's: volkssstukken speland in een historisch milieu, met veel actie, duidelijke, simplistische karakters, grote contrasten tussen goed en kwaad en opbouwend van moraal; dit alles overvloedig ondersteund door scene muziek. Evenals de populaire spektakelstukken kwamen deze melodrama's uit Frankrijk. Voor de sentimentele toneelstukken was Duitsland de leverancier.

Rond deze tijd won de Romantiek aan invloed. Deze stroming kwam op aan het eind van de achttiende eeuw en was in zekere zin een reactie op de wetmatigheden van het classicisme. De Romantiek eiste vrijheid en ruimte, zowel in de keuze van haar onderwerpen als van de omgeving, waarin die geplaatst werden. In wezen was het een vluchten uit het heden. Bij de opkomst en populariteit van toneelstukken in de stijl van de Romantiek heeft de economische teruggang in het tweede kwart van de negentiende eeuw zeker een rol gespeeld. Het publiek bekommerde zich derhalve niet om literatuur of geen-literatuur, als het in de schouwburg maar zijn genoeg en bevrediging vond.

Doordat alle stukken in Assen werden gespeeld door groepen uit andere delen van Nederland verschildte het repertoire niet met wat elders werd gespeeld. Toch was er wel eens enige kritiek te horen over de

INES DE CASTRO.

TREURSPEL

DOOR

MR RHJNVIS FEITH.

Aria "Hokjes, fezt."

TE AMSTERDAM, BIJ
JOHANNES ALLART,
MDCCLXXXIII.

'Ines de Castro' speelde zich grotendeels af aan het hof van koning Alfonsus de Rechtvaardige van Portugal. Alleen het eerste bedrijf was gesitueerd "in een Bosch buiten Lissabon"

teneur van de stukken en het niveau van het toneelspel. Zo schreef de *Drentsche Courant* van 10 januari 1845:

"Nog dient niet vergeten, dat er, van tijd tot tijd, toneelvoorstellingen gegeven worden. Maar die den directeur eens spreekt, moest hem verzoeken, toch voor al hier geene treurspelen of hoog ernstige stukken te geven. Onse landaard is van

nature niet zeer opgeruimd; daarom zijn vrolijke tooneelen het best; lagchen is eene eerste levensbehoefte. In tusschen, groote ernstige stukken, op een tooneel van eenige voeten vierkant, hebben ook iets prettigs. Men moest ook den spelers verzoeken, geen zoo schrikkelijk verheven letterholandsch te spreken. Dat g-e-i (gij), z-e-i (zij) is ons zeer onge woon: ge, je, ze zonder klem of nagalm is ons makkelijker. De meesten hebben er ook tegen, dat op eenen avond, voor een en 't zelfde geld, een stuk dubbeld wordt gegeven: te weten eenmaal, en wel zeer duidelijk, uit een hokje op het tooneel, door de stem van iemand, dien men niet ziet; en eenmaal door de spelers, die men ziet. Wezenlijk 't is al te voldoende."

Aan het eind van de jaren dertig bouwde Van Erkelens nog steeds aan de Witterweg, maar tegelijkertijd was hij gedwongen andere onroerende

goederen te verkopen.¹⁷ In 1842 vroeg hij een lening aan om de aflossing op zijn logement te kunnen betalen. Vier jaar later werden op 1 november de beide diligence-diensten van Van Erkelens gestaakt. Ze werden 23 februari 1847 overgenomen door Donkers.¹⁸ In november van dat jaar verkocht Van Erkelens nogmaals een stuk land aan de Rolderweg, terwijl tevens zijn rijtuigen werden geveild, samen met bed-

— Naam: *Ines de Castro, 1717, 1718, 1719.*

P E D R O.

ik zweer op u; mijn voet zal hier geen rust genieten
voor dat ik't eerloos bloed uws moordenaars zie vlieten:

1717, 1718, 1719, 1720.

degoed, ledikanten en verdere huisraad. De zaken lijken niet goed te zijn gegaan. Het doek viel enkele jaren later. Hoewel de activiteiten in de zaal tot het laatst doorgingen, vond 25 november 1851 de definitieve veiling plaats van de eigendommen van Van Erkelens.¹⁹ Enkele dagen eerder was de aankondiging ervan verschenen in de *Provinciale Drentsche en Asser Courant*:

“De notaris H.H. van Lier te Assen, zal op dinsdag den 25 November 1851, des voormiddags 10 uur, in de zaal van R.R. van Erkelens te Assen, publiek ter verkoop aanbieden:

1. huis en erf (de zaal), aan de Hoofdvaart te Assen; bij van Erkelens zelve in gebruik;
2. huis en erf aldaar, bewoond door den Heer Tierens;
3. huis en erf aldaar, bewoond door den heer Klijn;
4. huis en erf aan den Witterweg, bewoond door den Heer Gosenson;
5. een groot stuk weideland, op Luchiesland, in gebruik bij Van Erkelens;
6. een stuk groenland, het Goor, aan den Beilerweg, in gebruik bij Mr. H. Vos;
7. een kamp land, het Haverkampje, in het tweede gangje in gebruik bij H. Mennega;
8. de secretariskamp, bij den Molen van Schuurman, in gebruik bij Geert Geerts en anderen;
9. eenige perceelen bouwland en boschgrond, in het Veenigerland in gebruik bij Pieter Bakker en anderen.

Zoo als de perceelen op het terrein zijn uitgebakend en op den dag van verkoop nader zullen worden toegelicht; kunnende men inmiddels informatien bekomen te Assen bij den notaris H.H. van Lier.”²⁰

De hoogste bieder op de zaal was J. Sik-kens, van beroep bakker, die een bod deed van 2350,50 gulden. Kort na de verkoop schijnt de zaal te zijn afgebroken. Voor toneelvoorstellingen kon men daarna echter terecht in de schouwburg van J.B. Schut. Deze zaal, op de plaats van

het huidige Cultureel Centrum De Kolk, werd 10 december 1851 geopend met de viering van het vijftiengjarig bestaan van het Asser Departement van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.²¹

Van Erkelens verhuisde van Vaart-Zuidzijde 66 naar Brink 41, naast de Heren-sociëteit, op de plaats van de tegenwoordige VVV. Op 9 mei 1855 vertrok hij met zijn vrouw naar Amsterdam.²² Daar bewoonde hij verschillende panden in de wijken DD en MM, beter bekend als de Jordaan, bij de Westertoren.²³ Eind maart 1869 overleed zijn vrouw. Van Erkelens zelf overleed 23 augustus 1879, 's middags om twee uur in het Binnengasthuis te Amsterdam, op de leeftijd van 80 jaar.²⁴

Bijlage:

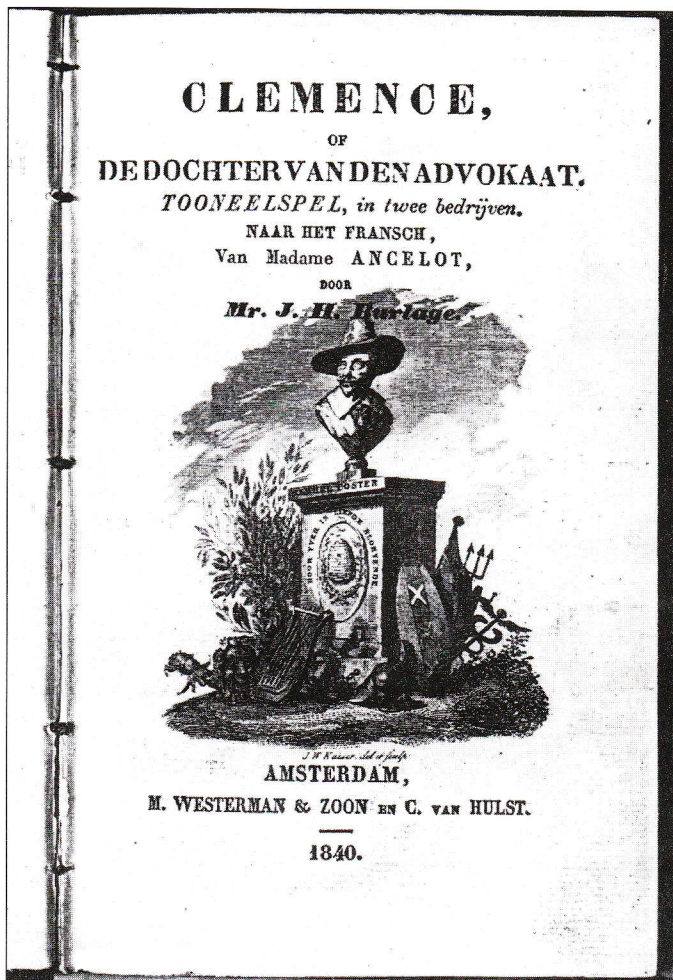
activiteiten in de schouwburgzaal van Van Erkelens (met vermelding van de auteurs van de toneelstukken, voor zover bekend)

14-09-1830	- <u>De Bloedverwanten</u>
A. von Kotzebue
	- allegorische voorstelling
C.J. Roobol
15-09-1830	- <u>Victorijn of het weeskind en de moordenaar</u> F. de Castelli
	- <u>De drie vaders opeens of het huwelijk</u> A. von Kotzebue
??-08-1835	- danspartij
23-09-1836	- muziek
	- danspartij
15-05-1837	- danspartij
14-06-1837	- danspartij
27-08-1838	- danspartij
26-12-1839	- Asser Zangvereniging
18-03-1840	- Asser Zangvereniging
12-05-1840	- bergzangers uit Bagneres-de-Bigorre
19-08-1840	- Zangvereniging Eelde/Paterswolde
24-08-1840	- <u>Preciosa of het Spaansche heidinnetje</u> P.A. Wolff
25-08-1840	- <u>Theodora-Violetta of bravo van Venetien</u> v. Anicet-Bourgeois
26-08-1840	- danspartij
31-08-1840	- danspartij
09-09-1840	- <u>De schipbreuk der Medusa</u>
M.Ch. Desnoyer
28-10-1840	- Asser zangvereniging
09-12-1840	- danspartij
26-12-1840	- Asser zangvereniging
24-04-1841	- Asser zangvereniging
23-03-1842	- instrumentaal concert
01-10-1842	- Asser zangvereniging

- 23-01-1843 - concert van Vrugt
 28-01-1843 - Asser zangvereniging
 22-08-1844 - danspartij
 31-08-1844 - danspartij
 27-01-1845 - De brandschatting
 A. von Kotzebue
 - De rechte weg de beste
 A. von Kotzebue
 - No. 777 of het verlote landgoed
 W. Hempel
 06-02-1845 - concert Drijschok
 17-02-1845 - De rechte weg de beste
 A. von Kotzebue
 - De koning van gisteren
 S. Schütze
 - Brouwer en Gaasbeek of de
Nederlandsche kunstschilders
 C.A. van Ray
 10-03-1845 - Ines de Castro Mr. R. Feith
 - De drie Fanchons
 05-04-1845 - concert door jongelieden
 30-08-1845 - muziek en bal
 03-12-1845 - De bruid uit de residentie
 - Meester Vink of de vermiste
diamant
 Desaugiers en Gentil de
 chavagnac
 06-12-1845 - danspartij
 07-01-1846 - Clemence of de dochter van
den advocaat
 M.V.C. Ancelot
 - Karolina of het Geldersche
landmeisje Dartois en Leon
 21-01-1846 - Hamelin E. Souvesbre
 - De deserteur A. von Kotzebue
 11-02-1846 - De erfenis
 - De hut in het gebergte
 A. von Kotzebue
 - De bloedzuigers of minnehan-
del in de apotheek
 A. Ruijsch
 04-03-1846 - de moeder des huisgezins of is
er geen orde voor edele huis-
vrouwen
 A. von Kotzebue
 - De dochter van Pharao
 A. von Kotzebue
 09-05-1846 - De werkplaats van Canova
 - De echtscheiding
 - Frosine of de laatst aangeko-
mende
 J.B. Radet
 - De tooversleutel
 Parijsche dansen
 06-06-1846 - Baron en de huisknecht
 G.J. Beelenkamp
 - duet uit opera Norma
 - Marie of de dochter van het re-
gement
 Donizetti
 29-08-1846 - muziek en danspartij
 11-01-1849 - voorstelling (zonder nadere
 aanduiding)
 01-02-1850 - pantheon of verzameling van
 schilderstukken
 23-02-1850 - egyptische tooverkunst
 07-05-1850 - Partijwoede
 - Joris Goedbloed in de maan
 28-01-1851 - Asser hoornmuziek
 13-02-1851 - Asser Zangvereniging
 27-02-1851 - lezing over natuur- en schei-
 kunde
 13-03-1851 - goochelkunst en vioolspel
 01-01-1851 - De weener kapel
 10-10-1851 - De weener kapel
 12-11-1851 - vergadering van de Maatschap-
 pij tot Nut van 't Algemeen
 25-11-1851 - veiling van onder andere de
 zaal

Noten:

1. Zie J.M. van Kuyk, 'Inwijdingsfeest van de schouwburg te Assen' in: *Nieuwe Drentse Volksalmanak* (1908) 67-77. Volgens Van Kuyk bevindt een afschrift van het manuscript van Roobols voorstelling zich in het Provinciaal Museum van Oudheden, tegenwoordig beter bekend als het Drents Museum.
2. Rijksarchief Drenthe (RAD), Oude Staten Archieven (OSA), inv.nr. 1553, d koker 6, "nr. 12 op den hoek, vlak over de markt, een gedistingeerd gebouw van onder gedestineerd voor coffy-huis, boven zalen voor societeiten; van agter van den grond op een groote zaal voor concerten, danszaal en andere publieke vermaken". Zie voor de plannen van Giudici ook Tj. Jongsmma, 'Romeinse paleizen voor Assen. De plannen van Giudici uit 1809', *Asser Historisch Tijdschrift*, II (1992) nr. 4, 1-9.
3. L. Brummel, 'Het toneel onder Lodewijk Napoleon' in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, dl. 88 (1973) afl. 1, 52-79.
4. Van Kuyk, 'Inwijdingsfeest', 71, noot 1.
5. Onder andere 28-5-1823 1 huisplaats en huis aan Rolderweg 400 gulden; 17-11-1824 2 huisplaatsen aan de Duivekamp 200 gulden; 18-11-1824 Stukje grond aan de Duivekamp 81,75 gulden en 15-3-1825 1 huisplaats aan de Duivekamp 100 gulden. RAD, Hypotheekbewaarder Assen VI, respectievelijk inv.nr. 14, art. 5927, inv.nr. 17, art 6769, inv.nr. 18, art. 6907 en inv.nr. 20, art. 7250.
6. *Ibidem*, inv.nr. 39, art. 124. Stukje grond op tipkampje (Witterweg-Vaart) 300 guden.

Van 'Clemence, of de dochter van den Advokaat' konden de Assenaren genieten op 7 januari 1846

- Café van Erkelens plan voor het bouwen van een huis met verdiepingen, 30 September 1829 afbetaling gekocht van v.d. Wijck.
7. Gemeente-archief Assen (GAA), Notulen B&W 1830, nr. 146.
 8. GAA, *Drentsche Courant* (DC), 14-9-1830.
 9. *Ibidem*, 17-9-1830.
 10. RAD, Hypotheekbewaarder Assen VI, inv. nr. 33, art. 68.
 11. DC, 22-3-1831.
 12. GAA, DC, 12-8-1835, 4-9-1835, 23-9-1836, 15-5-1837, 26-8-1837, 27-8-1838, 26-8-1839, 26-8-1840, 24-8-1842, 22-8-1844, 31-8-1844, 22-8-1845 en 14-8-1846. Als prijs werd een fraai bewerkt stuk zilver ter beschikking gesteld door V. Erkelens (Tabaksdozen, Sporen, Hoofdstellen).

13. GAA, Notulen B&W 1839, respectievelijk nr. 666 en 714 en nr. 137.
14. GAA, DC, 20-12-1839 en 10-1-1840. De opbrengst van 50 gulden werd als volgt verdeeld: 40 gulden voor de Hervormden, 5 voor de Rooms-Katholieken en 5 voor de Israëlieten.
15. GAA, DC, 1-4-1845 en 8-4-1845.
16. Zie de bij dit artikel afgedrukte lijst, samengesteld op basis van aankondigingen in de *Drentsche Courant*.
17. GAA, notulen B&W 1839, nr. 341, "Teekening van huis in verlengde van de stal goedgekeurd."; RAD, archief notaris A. Homan, 1839, acte 179. Verkoop van huis, waarin tien woningen, en erf, kadastrerno. Sectie A 306 t/m 311 en stuk grond kadastrerno. Sectie A 305.
18. GAA, Notulen B&W 1842, nr. 262 en 282; *Ibidem*, 1847, nr. 751 en DC van 25-9-1846 en 23-2-1847.
19. GAA, DC 30-11-1847; RAD, archief notaris H.H. van Lier, 1851, nr. 183.
20. RAD, *Provinciale Drentsche en Asser Courant*, 21-11-1851.
21. GAA, DC 12-12-1851.
22. GAA, Bevolkingsregister, 1850-1860.
23. Gemeente-archief Amsterdam, Bevolkingsregister: 9-5-1855 verhuist naar Bloemstraat 183 (nu nr. 84) Amsterdam; 8-1855 verhuist naar Nwe Leliestraat 236 (nu 48, afgebroken); 3-4-1846 verhuist naar Havelte; 19-3-1857 verhuist naar Egelantiergracht 367 (nu 167, afgebroken); 23-6-1862 verhuist naar Bloemgracht 49 (nu nr 99); 9-1871 verhuist naar Lindengracht 43.
24. *Ibidem*, akten van overlijden, 27-3-1869 en Jaarboeken 1879, 26 augustus, 5, 101, nr. 5406.

Ooggetuigen

Halverwege 1938 namen de zusters van O.L. Vrouw van Amersfoort het 'Zusterhuis' aan De Kolk in gebruik. De congregatie had het huis van de erven Pelinck gekocht. Een klokketorentje met een kruis op het gebouw, waar nu de Credit Lyonnais is gevestigd, herinnert nog aan deze bestemming. Toen overste Geneviève Assen om gezondheidsredenen moest verlaten, werd ze in april 1943 opgevolgd door zuster Rimberta de Vries. Bertus Boivin sprak met de nu 87-jarige zuster Rimberta over haar verblijf in Assen. Ze woont al weer een paar jaar in een bejaardenhuis voor religieuzen in Bussum. Haar vier jaar in Assen herinnert ze zich nog als de dag van gisteren.

"We waren met zeven zusters in het huis. Beneden links in de Spiegelkamer hadden we een echtpaar in pension en aan de rechterkant verhuurden we de grote voorkamer. Daarachter waren de keuken, de refter en de naaischool van zuster Canisio. 'Knisio', zeiden de kinderen. Net zoals ze in Assen 'knien'n' tegen konijnen zeiden. Naar de naaischool kwam echt iedereen uit Assen; ook veel protestantse meisjes dus. Zuster Francisca Maria had een kleuterschooltje in het Parochiehuis."

"Boven in het Zusterhuis hadden we vier dames in pension. Eén ervan, mevrouw Lammerts, noemden we 'Oma' en verder herinner ik me dat we een mevrouw Surmeijer in pension hadden, een vroegere onderwijzeres. De pensiongasten waren onze belangrijkste bron van inkomsten. Het was eigenlijk een beetje deftig particulier bejaardentehuis. Lang niet alle gasten waren katholiek."

"Eind september 1944 zijn we uit het huis gezet, omdat de Duitse Feldgendarmeerie erin moest. We hadden het al een tijdje zien aankomen, want de Duitsers vorderden overal in de stad huizen met centrale

verwarming en stromend water. We kregen 24 uur om eruit te gaan en we moesten alle meubels en bedden laten staan. Terwijl de Duitsers nog aan het rondkijken waren, zijn de zusters al begonnen om de kelder leeg te halen. We hadden veel voorraad, want zuster Leonarda, onze keukenzuster, had dat jaar erg veel geweckt. De zusters gaven de weckflessen over de muur door aan onze achterburen. We hebben de hele nacht doorgewerkt om zoveel mogelijk te kunnen meenemen."

"Pastoor Van Benthem had voor ons voor onderdak gezorgd bij de weduwe Klapdoor op de Noordersingel. Drie zusters sliepen bij juffrouw Von der Möhlen die aan de Brink (in het Ontvangershuis) woonde. Onze gasten hebben allemaal onderdak bij familie gevonden."

"In één klap waren we onze meeste inkomsten kwijt. Alleen de zuster van de kleuterschool en zuster Canisio verdiensten nog wat. De kleine katholieke gemeenschap van Assen heeft ons door die moeilijke tijden heen geholpen. Katholieke zakenlui als Herman Jansen en de Geritsma's stopten ons wat toe en katholieke boeren uit de buurt kwamen melk en karnemelk brengen. Zelf hadden we een geweldig ruilmiddel in handen, namelijk de pruimen uit de tuin van mevrouw Klapdoor."

"Op de avond van 12 april 1945 - de avond voor de bevrijding - hebben we voor het raam staan kijken naar het wegtrekken van de mensen die het hier te heet onder de voeten werd en de volgende morgen waren de Canadezen er. Zuster Leonarda had een paar Engelse woorden geleerd. 'Come in!', riep ze: 'Will you coffee?' We hebben een vaatje boter van ze gekregen. Zij gebruikten het om hun wagens te smeren. Wij hebben er niet alleen zelf van gesmuld, maar we hebben er in jampotjes ook een heleboel van wegge-

geven. Eindelijk konden we iets terugdoen. 's Middags zijn we meteen naar ons huis gaan kijken. De sleutels zaten nog in de deur en er stonden nog volle ontbijtbordjes op tafel. Zo snel waren de Duitsers eruit gegaan."

"De volgende dag al kwam een Nederlandse officier bij ons de sleutels ophalen. Nu had het Militair Gezag ons huis gevorderd en zou er anderhalf jaar in blijven zitten. We hebben van alles moeten doen om ze er uit te krijgen. Zelf zijn we verschillende keren naar hun hoofdkwartier in het Parkhotel geweest. Meteen na het eten erheen, dan zouden ze wel in een goede bui zijn, dachten we, maar het hielp niet. Hoofdaalmoezenier Van Straalen en Kardinaal De Jong hebben er zich er persoonlijk voor moeten inspannen."

"Op een dag kwam één van de meisjes van de naailes van zuster Canisio vertellen dat bij haar vader, die steenhouwer

was, een militair was geweest om een stuk van een marmeren plaat af te laten halen. De vader vertrouwde het niet: kwam die plaat misschien uit ons huis? Wij meteen kijken en het bleek dat ze een wastafel hadden weggehaald. Daar hoorde die plaat bij. We hebben meteen ons beklag gedaan. Zo'n kleine besloten gemeenschap was Assen toen nog."

"Vooral die lange maanden na de bevrijding zijn eigenlijk een hele akelige tijd geweest, want we wilden allemaal graag naar ons huis terug. Pas op 20 november 1946 konden we er weer in en halverwege januari konden onze pensiongasten weer terugkomen. Eigenlijk op het moment dat alles weer een beetje op orde was, kreeg ik bericht dat ik was overgeplaatst naar Enkhuizen..."

Zusterhuis «Maria in Campis»

In de goudgloed der avondzon

Een bezoek aan het Assen van het begin van de twintigste eeuw II

Tussen 1905 en 1909 verscheen bij boek-, muziek- en kunsthandel L. Hansma aan de Marktstraat te Assen de vierde druk van een toeristische 'Gids voor Assen en Omstreken'. In het vijftig pagina's tellende boekje - exclusief de zesentwintig advertentiepagina's achterin - zijn enkele toeristische routes door de stad en omgeving opgenomen, alsmede een plattegrond. De tekst bij één van deze routes werd afgedrukt in het Asser Historisch Tijdschrift van december 1992, geïllustreerd met ansichten uit dezelfde tijd. Het leek de redactie een aardig idee om aan de hand hiervan dezelfde wandeling te maken, waarbij men kon ontdekken wat hetzelfde gebleven is, maar vooral ook hoeveel er is veranderd. De reacties hierop waren dermate positief dat we in dit nummer op veler verzoek nog een route uit de 'Gids' opnemen, wederom ruim geïllustreerd met ansichten uit die tijd. Deze "Avondwandeling" voert u

langs de Hoofdvaart, via het Asserbos naar de Hertenkamp. Ter verhoging van de authenticiteit is ook deze keer de typografie van het origineel gehandhaafd.

Een prachtige avond! Een verkwikkend koeltje waait. Ge houdt de rechterzijde van de Markt en de Vaart, onder de lindes. De lindebloesem vervult de lucht met aangename geur. Aan de **Kolk**, het havenachtig uiteinde van de **Drentsche Hoofdvaart**, tegenover het **Concerthuis** (tegenwoordig De Kolk red.), heerscht eenige bedrijvigheid. De stoomboot op Meppel, die aansluit bij de stoomvaartlijn Meppel-Amsterdam, is zoo juist aangekomen. Verder trekken een paar "snikken" uw aandacht. De oud-vaderlandsche trekschuit, hier "snik", met het snikpaard en den snikjongen, wedijvert hier nog met de nieuwere middelen van vervoer; het vroolijke getoeter van den snikhoorn met de gillende stoomfluit. Als 's Woensdags

Kolk.

H.

Assen

De Vaart

*N. Brief ontvangen Die naar zoo als je schreef. Kortte schortjes
 Waar de kisten staan, daarlangs gaat de weg naar mijn school.
 ten meeste straatweg langs Schaal.
 "Vivat" Amst. No. 2223. *Alte je Beth.**

(marktdag) de snikjongens tegen elkaar toeteren gelijk hanen bij 't dagen tegen elkaar kraaien - wanneer na de marktdrukte luidruchtige boeren en giggelende boerinnetjes met gouden of zilveren kap een plaats "boven op" verkiezen voor de bedompte roef, is 't hier een levendig tooneeltje.

Het eerste gedeelte van de Vaart is vrij bebouwd en ge zult toestemmen, dat het hier lief woont. Een breede weg met voetpad aan weerszijden der Vaart; de woningen aan de N.Z. tegen de felle zon beschut door een doorlopende rij hoge linden; ruim en frisch - de eentonigheid en doodscheid weggenomen door de afwis-

Uitgave J. Winkel, Assen. No 8211

R. K. Kerk. ASSEN.

seling en levendigheid, die het wonen "aan 't water" meebrengt.

Deze zijtak is het kanaal naar Groningen, "de **Nieuwe Vaart**" - officieel Noord-Willemskanaal. Die hooge schoorsteen daar behoort bij 't stoomgemaal, dat de Hoofdvaart kunstmatig op peil houdt. Ziet ge n.l. rondom u, zoo zult ge opmerken, dat ge eigenlijk op een dijk loopt, zoodat sommige huizen aan de Vaart van voren één - achter twee verdiepingen hebben. Het kanaal is een bak, gedeeltelijk in, gedeeltelijk op 't omliggende land staande, gevuld met opgemalen water. Ge steekt de gele brug over om vervolgens bij de eerstvolgende brug over de Hoofdvaart de linkerzijde te kiezen. Op deze brug, nog altijd **Klap** genoemd, hebt ge naar de eene zijde een prachtig gezicht op Assen.

Langs de Vaart golft de kruinlijn der lindenrij; op den achtergrond Assen te midden van verschillend getint groen, waarboven zich het torentje van 't Stadhuis (de Abdijkerk red.) verheft, terwijl de goudgloed der avondzon weerkaatst in de ramen der huizen aan de **Markt**.

Naar de andere zijde is de aanblik niet minder frappant. De Vaart aan weerszijden tusschen een boomenrij voor u, rechts de torenspits der **Katholieke Kerk** en een molen tusschen 't groen, evenals de hier meer verspreid staande woningen; op den achtergrond het witte huis bij den houtzaagmolen - het geheel overgoten door de tinten, die 't gloeiend avondrood te voorschijn roept.

Ge volgt de Vaart linkerzijde langs de terreinen, waar de **Nieuwe Kazernes** met bijgebouwen verzezen. Breede grachten scheiden ze van de omgeving en verdeelen ze in blokken. Een monumentaal hek (390 M. lang) met dito poort en schildershuisje sluit ze aan de straatwegzijde af.

De Nieuwe Kazerne. Welke ommekeer zal ze brengen in 't stoffelijk en 't geestelijk leven van 't ambtenarenstadje. Zullen de profetieën van een Asser Da Costa up to date bewaarheid worden?

"Een nieuwe loopkring is voor deze plaats begonnen

"Uit 't arsenaal van Mars ontspringen haar de bronnen

ASSEN. Vaart Z. Z. en Witterweg.

Uitg. van Gorcum & Comp Assen

“Van welvaart, bloei en kracht;
’t militair gewaad
“Stoffeert De Vaart, ’t Bosch,
de balzaal en de straat”

Daar zijn ze verrezen, de Wilhelmina- en de Emma-Kazerne. De lange frontlijn (150 M.), gebroken door stenen van verschillende kleur, door de provinciale wapens in de volgorde, waarin we die vroeger in Groningen op school leerden: Groningen, Friesland, Drenthe enz. door het rijkswapen boven den hoofdingang en daarboven de naam.

Die de gebouwen en terreinen bezocht heeft: de heldere keukens, wier inrichting de volmaakte Betje doet watertanden, de wapenzalen, de cantines, de bibliotheken, de reinigingslocalen, de vier paviljoens, elk met vier communicerende slaapvertrekken, die op de met kunstgraniet bevoorde hoofdgang uitkomen, de overdekte exercitieterreinen, de dito niet-overdekte maar met boomen omzoomde, de badgelegenheid, de hospitalen, ja zelfs de cachotten, kortom de geheele militaire kolonie - gaat heen met den indruk, dat de “jongens” het niet kwaad hebben.

Onze “jongens” zijn daar ingekwartierd

op een wijze, zooals het vaderland behoort te handelen tegenover zijne zonen, die, het vaderland meer dan zich zelf beminnende, zonder nu nog juist in ’t sneuvelen voor zijn eer een “zuivere wellust” te vinden - toch dienen op den leeftijd, dat ze aan de poort van ’t maatschappelijk leven staan.

Zoo’n omgeving moet ontbolsterend werken en men behoeft nu juist geen militair in zijn hart te zijn (zelfs kan men het budget van oorlog een Danaïden-vat vinden) om zich er in te verheugen, dat een jongen van Barger-Compascuum door een Gotisch kruisbogenportaal een badgelegenheid met douches kan bezoeken, zoals men die zou wenschen voor alle Nederlanders, terwijl nog geen 1% van de “bourgeoisie satisfait” er zoo’n gelegenheid op nahoudt.

Bij den zaagmolen steekt ge de Vaart over om langs de andere zijde naar de “Klap” terug te keeren - ; of ge wandelt door ’t Eikenlaantje naar den Witterweg rondom de kazerneterreinen. Daar hebt ge een vrijen blik over de terreinen op den boschzoom: booglijvig, hoogopgaand, donkergroen, tegen lichtere tinten afstekend. Op den Witterweg komt de onaf-

zienbare Dwarslaan uit. Deze volgt ge. Het avondrood werpt zijn gloed door takken en blaren, een ware illuminatie.

Ge kruist de Hoofddlaan bij 't Rondeel en kunt bij de **Zevenster** u overtuigen van de alzijdige uitgestrektheid van 't Bosch. Tevens ontdekt ge, dat de variatie in de boomsoorten nevens deze uitgestrektheid een nieuwe aantrekkelijkheid er van uitmaakt. Mastbosch, jonge dennenboschjes, zwaar eikenhout met kreupelbosch er tusschen, waardoor het, overigens goed onderhouden, een natuurlijk aanzien krijgt. Eindelijk komt ge uit bij 't smaakvol aangelegde **Nieuwe Kerkhof** aan den **Beilerweg**, waarlangs ge terugkeert naar den Hertenkamp. Ge volgt de krinkelingen van dezen weg tusschen 't Bosch en de bezitting **Port Natal** met den **Goudvischvijver**. De wandelingen in deze particuliere bezitting zijn vrij. Tegenover Port Natal dringt een strook groenland als een fjordvormige inham in het bosch en verhoogt, omzoomd met hoog boomgewas, op deze wijze de schoonheid van 't geheel. Eindelijk komt ge uit bij den Hertenkamp. Onder de veranda van de Bui-

ten-Sociëteit, (waarin volgens 't reglement alle vreemdelingen uit den fatsoenlijken stand geïntroduceerd kunnen worden) - of van 't Café Bellevue zet ge u een oogenblik neer. De zon is ondergegaan, maar de zomeravondschemering is nog helder. Ge geniet van de kalmte rondom u, van 't schoone panorama, dat de Hertenkamp met omlijsting aanbiedt. Of wel ge treft, dat er juist concert gegeven wordt en verwondert u misschien over de aandacht, waarmee 't Asser publiek, zoowel binnen als buiten het concertterrein, naar de uitvoering luistert. Het toont een waardeering voor goede muziek zooals men die kwalijk elders zoo algemeen vindt. De toegang tot de uitvoeringen, die vanwege de vereeniging **Harmonie** in 't Café Bellevue gegeven worden, is voor den vreemdeling vrij.

Het bestuur der Harmonie beijvert zich om benevens de zeer goede uitvoeringen door de Asser-Schutterij-muziek corpen van elders te engageeren, zoodat het "Elck wat wils" en wat goeds op gelukkige wijze in praktijk gebracht wordt. Maar gij, die gekomen zijt om de natuur te

Uitgave Wed. J. E. Schuurinag, Assen.

Port-Natal.

genieten, geeft de voorkeur aan den natuurconcertzanger bij uitnemendheid. Lieflijk klinkt het fluiten van den nachte-

gaal door de avondstilte, krachtig rolt zijn slag door 't gebladerte. Zijn tonen vergezellen u op uw terugweg naar 't hotel.

Assen

Hotel Bellevue

“Daar ’t Lommerige Wout de Nimfjes strekt tot dak”

Twee zeventiende-eeuwse lofdichten op Assen van Titia Brongersma

Tamelijk algemeen wordt aangenomen dat er in Drenthe pas sinds de Romantiek in de eerste helft van de vorige eeuw sprake is van een continue stroom literaire teksten. Vaak kiest men het jaar 1843 als vertrekpunt, omdat toen door “drie Podagrissen” - een schuilnaam van de uitgever D.H. van der Scheer (1791-1859), de predikant A.L. Lesturgeon (1815-1876) en de journalist H. Boom (1810-1855) - *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* werd gepubliceerd. Met deze publikatie worden zij gezien als baanbrekers voor de eigen-cultuur beweging in Drenthe.¹

Maar ook vóór 1843 werd er in Drenthe literatuur gepubliceerd, zij het incidenteel. Echte literaire kringen, zoals in Groningen, zijn in Drenthe niet bekend. Groningen kende bijvoorbeeld in de zeventiende eeuw een kleine groep letterliefvenden die bijeenkwamen in het huis Nijenborgh in Paddepoel en een eeuw later een literair gezelschap rond de raadsheer Lucas Trip.² Van een aantal individuele Drenten is echter wel bekend dat zij literatuur en dan vooral poëzie schreven. Barbara Maria van Lier (1751-1778) - de dochter van Johannes van Lier, een hoge ambtenaar van de Landschap en Drenthe's eerste wetenschappelijke natuuronderzoeker - is hiervan een goed voorbeeld. Ze onderhield artistieke banden met de literaire kring van Lucas Trip in Groningen.³

Een ander voorbeeld is Rutgera Christina Elisabeth van Dongen (1739-1793), die eveneens interessante poëzie naliet. Zij was een dochter van Nicolaas Harmen van Echten genaamd Van Dongen tot Entinge, drost van Drenthe van 1735 tot aan zijn dood in 1742. Rutgera zelf was getrouwd met Edzard Jacob Tjarda van Starkenborgh en woonde op het huis Dunninge bij De Wijk.⁴

Het vroegste voorbeeld van Drentse lite-

raire bedrijvigheid, voor zover althans bekend, vormt echter het werk van de dichteres Titia Brongersma. Zij publiceerde reeds in 1686 in haar bundel *De Bronswaan, of mengeldigten* twee lofdichten op Assen.

De dichteres Titia Brongersma

Naar Titia Brongersma is tot dusver weinig onderzoek gedaan. Zelfs haar exacte geboorte- en sterfjaar zijn niet bekend.⁵ Jacobus Kok beschreef haar in zijn *Vaderlandsch woordenboek* als “eene zeer geestige Jonkvrouw, die, door haare zoetvloeiende dichtwerken, haare geboortestad Groningen eere aangedaan heeft, maar bijzonderlijk door haare Mengeldichten of Bronszwaan, en daarna door haare Hemelsche Orgeltoon”.⁶ Kok geeft in zijn woordenboek als geboorteplaats van Titia weliswaar Groningen op, maar dat kan op grond van enige gedichten van haar ook Dokkum zijn geweest. Een andere bron meldt dat Titia later te Groningen woonde.⁷ Uit haar gedichten is op te maken dat ze een zuster A. Brongersma en een broer Conraad had.

In Titia's bundel *De Bronswaan* komen ook lofdichten voor op de hoogleraar Nicolaas Blancardus, toen werkzaam aan de universiteit van Franeker, en op Johan Mensinga, een hoogleraar uit Groningen. Deze personen kunnen een indicatie zijn voor de kringen waarin Titia vertoefde. In de bundel komen ook enige Fries- en Franstalige gedichten van haar hand voor.

Titia Brongersma is ook in een ander opzicht interessant. Op verzoek van de arts en oudheidkundige Ludolph Smids (1649-1720) werd onder haar leiding in 1685 namelijk een onderzoek bij het hunebed van Borger verricht. Het was het eerste onderzoek van een Nederlands hunebed waarvan een verslag is gemaakt.⁸ Tijdens

De BRON-SWAAN,
OF MENGELDIGTEN
VAN
TITIA BRONGERSMA
Bestaande in Lof-Gedig-
ten , Geestelijke stoffen , Gesangen ,
Af-beeldingen , Verjaar-Gedichten ,
Lijk-klachten , Bruylofts-Sangen ,
Vertalingen , Byvallen , Omgeef-
tel, en Raatselen.

Tot GRONINGEN,

Gedrukt, By CAREL PIEMAN, Boekdrukker
tussen beyde Markten; Anno 1686.

de Pinksterdagen van 1685 logeerde Titia bij schulte Lenting in Borger. In het bijzijn van de jongeheer Lenting ging zij onder het hunebed bij het dorp graven. Ze vond enige urnen gevuld met doodsbeenderen, die bij aanraking echter in scherven vielen. Ludolph Smids schreef hierover: "Ondertussen, soo veel ik weet, is sy de allereerste geweest, die het aardryk onder deese Keyen heeft omgewroed. Waarlyk een daad om door de Dichtkonst vereeuwigd te worden!" Het woord bij de daad voegend droeg hij een gedicht op aan zijn "hertvriendin" Titia, waarin hij op luchtige toon één van de potten uit het hunebed sprekend opvoerde. Smids' gedicht eindigt met de strofen:

*"Foei, wreede wysheid! daar ik nimmer
daghlicht sagh,
Daar ik, soo sorgeloos, dook onder deese
Steenen,
Zint hier de Sax, de Deen, de woeste
Swabe lagh;
O Maagd! waar wilt ge nu met deese
scherven heenen?"*

*Leg neder! overdek de beend'ren en de
fles!
En strek my wederom een trouwe minna-
res!"*⁹

Titia's gedichten

Titia liet zich door de opgravingen eveneens inspireren tot het schrijven van een gedicht, namelijk 'Loff op 't Hunne-bed, of de Ongemeene, opgestapelde Steenhoop Tot Borger in Drenthe'. Het werd als eerste gedicht opgenomen in de bundel *De Bron-Swaan*, gedrukt in 1686 bij Carel Pieman te Groningen. Waarschijnlijk schreef Titia daarnaast nog een tweede bundel, getiteld *Hemelsche orgel-tonen*.¹⁰

De gedichten van Titia doen moderne lezers enigszins vreemd aan, omdat ze 'overwoekerd' zijn door classicistische beelden. De twee gedichten die zij over Assen schreef - 'Lof Gesang' en 'Het lof van Assen' - zijn wat dat betreft geen uitzondering.¹¹ In 'Lof Gesang' roept Brongersma het beeld op van een arcadisch landschap: een lieflijk landschap met veel

LOF GESANG

Afsen Lufthof, Pronck Valeye
Daar de Drentsche Bos' Godt pan
Met sijn Canna gaat ter Reye
By de braaffte Nimfies, van
Haar gehugt, langs digte boomen
Daar het vlietend' Beekie rilt
En sijn dertelende stromen
Over 't hanged' Tackie tilt.
Daar de Schapjes aan de Heyde
Over groeyt met Loof, en kruyt
Knabblen't geurigs't uyt de weyde,
Waar loo menig Ballum Spruit
Laage water valtjes decken
Daar de klim de Eycke kust
Om't gedagt ten Top te trecken
En te strelen in die Lust.
Daar men bettjes spreyt van bloemen
Om met Pfiches Rust, in schaauw
Van't geboomt, die Plaats te roemen,
En't bedruypen van den Daauw
Daar de Harders Rose kranfen
Vlegten, elk sijn Hoederin,
Waar sy onder groene Transen
Sugten klagen van de min.
Daar men Orfeus Lier hoor klincken
Op de maat van Hemel sang
In wiens vreugt sig souw verdrincken
Sels Leernesse water-Slang,
Pisa touw haar wout verlaaten
Met de kuise lageres
Oreas haar Bergen haaten
En het steyl gekruynt Cipres.
Pindus't struiklig velt vergeeten,
Iason liet het Gulde Vlies,
Enipeus souw sijn geseeten
Stil, by't Popelige bies
Om met d' Affer Heyligheden
Op de Loff kar van het Lant
Zegepralende te treeden,
Wijl het is der Goden Plant.

herders. Dergelijke beelden waren in de literatuur van de zeventiende eeuw zeer gebruikelijk. Titia beschrijft Assen als een lusthof waar Pan, de Griekse god van de weiden en bossen, naar een rivier (Reye) gaat waar mythologische wezens (Nimfies) vertoeven. Beeldend beschrijft ze de schapen die op de heide en weiden grazen. De wolken kussen er de eik (Daar de klim de Eycke kust). In bedden van bloemen kun je hier in de schaduw van de bomen geestelijk tot rust komen (Psiches Rust).

In de lusthof Assen hoor je zelfs de lier van de mythische Griekse zanger Orfeus. Zijn muziek stemt tot zachtheid. Wilde dieren komen er naar luisteren en zelfs de natuur wordt erdoor bewogen. Men heeft er alles voor over om dit gezang te horen. Zelfs Jason, de mythische zoekster naar het Gulden Vlies, zou zijn zoektocht onderbreken. Een ieder wil de Asser heiligheden zegepralend op de lofkar meevoeren; zo mooi is Assen volgens Titia (Wijl het is der Goden Plant).

In het gedicht 'Het lof van Assen' brengt de dichteres een tweede ode aan Assen, maar nu vooral aan het Asserbos. Ook in dit gedicht worden tal van vergelijkingen gemaakt met personen en onderwerpen uit de klassieke oudheid. Dat begint meteen al in de eerste strofe. De klassieke oudheid (Archaiä) mag dan trots zijn op het bos waar Heracles zijn zesde heldendaad verrichtte (Stymfaal), de dichteres roemt liever de hoge Asser eiken. Niets uit de klassieke oudheid kan daarmee vergeleken worden. In het lustprieel Assen komt zelfs de vrouwelijke hoofdpersoon Astreë uit de in die tijd beroemde herdersroman van d'Urfé - geschreven rond 1620 - tot rust. Ze drinkt in het Asserbos samen met de godin Themis uit één bron.

De tweede strofe is een beschrijving van de bomen in het bos. De bladeren zijn er dartel en overvloedig. Je kunt er zelfs Philomeel, de vrouw die samen met haar man na hun sterven in een boom veranderde, de kruinen zien bespringen. Het dak van het bos is mooier dan de lauwerkrans van Daphne, de dochter van de riviergod, die veranderde in een laurier. In

de derde en laatste strofe trekt Titia dan ook de conclusie dat allerlei 'klassieke' bomen (populier, pijnboom, Syringes Rietpijp) vergeleken met het schelle keeltje van de Asser nachtegaal en het bloemrijke dal van het Asserbos geheel en al vervagen.

Uit deze gedichten kunnen we concluderen dat Titia Assen naar alle waarschijnlijkheid zelf heeft bezocht. De plaats was in die tijd niet veel meer dan een oud kloostercomplex met daar omheen enkele tientallen huizen. Assen was in de tweede helft van de zeventiende eeuw eigenlijk nog steeds het stille en eenzame oord uit de Middeleeuwen, met aan de west- en zuidkant de hoog opgaande eiken van het oude kloosterbos. Dat piepkleine, landelijke Assen en met name haar natuurlijke omgeving inspireerde Titia tot het schrijven van poëzie.

De waardering voor Titia's werk

In één van de lofzangen op Titia in Smids' bundel *Poësy*, verschenen te Amsterdam in 1694, noemde hij haar "musa-rum certe decima": beslist de tiende der muzen. Zo beeldde J. Schijnvoet haar dan ook af in de eerste druk van Smids' *Schatkamer der Nederlandsse Oudheden* uit 1711. Hoe andere tijdgenoten over haar en haar werk dachten, is niet bekend. In de eeuwen die erop volgden, werden haar gedichten wisselend beoordeeld. De Podagrissen, die in hun *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst* verslag deden van een reis door Drenthe, stonden tijdens hun bezoek aan het hunebed in Borger uitvoerig stil bij de "Groningsche schoone" Titia Brongersma. Zij waren uiterst negatief over haar dichtkunst: "Zij werd, zeker meer om haar geslacht, dan wel om haar dichterlijk genie, door hare tijdgenooten hoog verhemeld, tenzij wij vermoeden moeten, dat deze inderdaad smaak vonden in Titia's wansmakelijk gerijmel. Of zij inderdaad als dichteresse zooveel lofuiting verdiende, nemen wij de vrijheid zeer te betwijfelen." Over Ludolph Smids' adoratie van Titia merkten de Podagrissen genadeloos op: "Zijne liefde voor haar schijnt hem niet slechts voor hare gebreken verblind, maar zelfs

Het lof van Affen.

Roemt dan *Achaïa* nog op 't *Troïse* bos *Stymfaal*!
 Ik roem veel meerder van de *Affer* hooge *Eyken*
 Geen *Tempe* (schoon s'haar lof doet *steyg'ren* in *Tessaal*)
 Of *Lyceosche* *Berg*, noch *Pergus* kan bereyken
 Dit *Luft-prieel*: maar in *Astrée* haar adem schept
 En uyt die *Bron-aar* met de *Drentsche* *Themis* lept.

Daar 't *dertle*, en 't *weeldrig* loof sig *breydelt* top in top,
 En daar men *Philomeel* de *kruynen* siet *bespringen*
 Wanneer de *soete* *Lent* doet *gorgelen* haar *krop*
 En op de *toepjes* laat haar *eygen* *veldeun* *singen*,
 Daar 't *Lommerige* *Wout* de *Nimfjes* *strekt* tot *dak*
 En *kranst* haar *hoofden* meer als *Dafnes* *Lauwertak*.

Laat *Sperchius* *vry* met de *populiere-kroon*
 Sig *pronken*, die de *soom* van *sijne* *vliet* doet *groeyen*,
 Laat *Pan* de *pijnboom* mee *verheffen* tot *sijn* *Troon*
 En *Syrings* *Rierpijp* op *sijn* *ackers* maar doen *loeyen*,
 Het *schelle* *Keeltje* van den *Affer* *Nagtegaal*
 En 't *Bloemrijk* *dal*, *verpogt*, en *dooft* het *Altemaal*.

in zijn hersenen gekrenkt te hebben.”¹²

L. Oldenhuis Gratama had later in de negentiende eeuw een genuanceerder oordeel. Hij kwalificeerde Titia's werk als volgt: “Haar dichttrant is geheel eigen aan den tijd, waarin zij leefde en naar dien tijd zeer verdienstelijk.”¹³ Negatiever was A.J. van der Aa, die stelde: “doch wanneer men hare gedichten leest, blijkt het dat die Heeren (tijdgenoten van Titia HN) meer galant dan kenners zijn geweest”. *De Bron-Swaan* noemde hij “een vrij onbeduidend bundeltje”.¹⁴ En W.E. Collinson meende in 1924 dat Titia's poëtische voordracht in hoge mate gezwollen en belachelijk bloemrijk was, vooral ook omdat haar verzen uitbundig waren opgetuigd met de ongeschiktste klassieke toespelingen.¹⁵ Die klassieke toespelingen zagen we duidelijk naar voren komen in de twee lofdichten op Assen. Hoe het ook zij, Assen dankt aan Titia Brongersma twee zeventiende-eeuwse gedichten, die binnen de context van de Drentse literatuurgeschiedenis als zeer vroeg te kwalificeren zijn.¹⁶ En over leven en werk van Titia Brongersma is nog zo weinig bekend, dat nader onderzoek zeker verdiend is.

Noten:

1. Vergelijk ook de inleiding van H.J. Prakke bij de fotografische herdruk van *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagrissen* (Leeuwarden, 1974).
2. Zie Th. van Deursen, ‘Cultuur in het isolement’ in: W.J. Formsma e.a. (red.), *Historie van Groningen, Stad en land* (Groningen, 1976) 389-422.
3. Zie voor Barbara van Lier het artikel van J.E. Ennik in: J. Bos en W. Foorthuis (red.), *Drentse biografieën 3. Levensbeschrijvingen van bekende en onbekende Drenten* (Meppel, 1991) 106-109.
4. Zie voor Rutgera van Dongen W.J.C. Bijleveld, ‘Ene Drentse dichteres’ in: *Nieuwe Drentsche Volksalmanak* (NDVA), LXVI (1948) 33-38.
5. Archiefonderzoek kan wellicht meer interessante gegevens over deze zeer vroege dichteres naar boven brengen. In die zin werpt dit artikel, dat niet gebaseerd is op diepgravend archiefonderzoek, dan ook geen nieuw licht op de persoon Brongersma, maar moet het eerder gezien worden

als een samenvatting van datgene wat tot dusver over haar bekend en gepubliceerd is.

6. *Vaderlandsch woordenboek*, dl. 7 (2e dr.; Amsterdam, 1787).
7. P.C. Molhuysen en P.J. Blok (red.), *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 4 (Leiden, 1918) 316-317.
8. Te vinden in Ludolph Smids' *Poësy* (Amsterdam, 1694) en zijn *Schatkamer der Nederlandsse oudheden; of woordenboek, Behelsende Nederlands Steden en Dorpen, Kasteelen, Sloten en Heeren Huyssen, Oude Volkeren, Rivieren, Vermaarde Luyden in Staat en Oorlogh, Oudheden, Gewoontens en Lands wysen* (Amsterdam, 1711; 2e dr. Haarlem, 1737; 3e dr. Amsterdam, 1774). Ludolph Smids was geboren in Groningen en verhuisde in 1685 naar Amsterdam. Zie verder: J.A. Bakker, ‘De opgraving in het Grote Hunebed te Borger door Titia Brongersma op 11 juni 1865’ in: *NDVA*, C (1984) 3-16 (103-116). Haar bezoek aan Borger werd door Harm Boom, één van de drie Podagrissen, uitvoerig beschreven in de *Drentsche Courant* van 1835, 12 juni t/m 28 augustus; afleveringen 47, 55, 65 en 69.
9. Smids, *Schatkamer*, 327-328.
10. Zie *Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek*, dl. 4 (1918) 317 en *Drentsche Volksalmanak* (DVA), (1868) 261.
11. Voor een interpretatie van de gedichten baseer ik mij op *De grote Oosthoek Encyclopedie* (Utrecht, 1976); P.J. Reimer, *Prisma woordenboek der klassieke oudheid* (Utrecht/Antwerpen, 1959); G. Schwab, *Die schönsten Sagen des klassischen Altertums* (Bayreuth, 1974); *Van Dale groot woordenboek der Nederlandse taal*, Aanhangel I (11e dr.; Utrecht/Antwerpen, 1989) en J. Verdam, *Middelnederlandsch handwoordenboek* (Den Haag, 1932).
12. *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagrissen*, dl. II, 149-150.
13. *DVA* (1868) 261.
14. A.J. van der Aa, *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, 1e dl. (Haarlem, 1852) 429.
15. “(Her) poetic diction is turgid to a degree and ridiculously ornate. Her verses abound in the most glaring inappropriate classical allusions.”; aangehaald bij Bakker, ‘De opgraving’, 7 (107).
16. ‘Het lof van Assen’ werd eerder gepubliceerd in *DVA*, (1868) 266-267; in *NDVA*, (1925) 21 en in *Drente. Provinciaal Drents Maandblad*, XVIII (1947) nr. 2, 23.

Stille getuigen

Tussen het voormalige gebouw van de Waterleidingmaatschappij Drenthe (tegenwoordig de GGD) aan de Overcingellaan en wat wij Assenaren de 'tweede overweg' noemen, staan wat struiken langs de spoorloot. Althans, zo lijkt het op het eerste gezicht. Wie zich echter door de forsythia's heen worstelt, doet een bijzondere ontdekking: de restanten van een trambruggetje van de Eerste Drentsche Stoomtramwegmaatschappij, ofwel de EDS.

Dit is de plaats waar de tram de Vulsloot moest passeren: het eerste obstakel op zijn lange weg via Grollo over het eindeloze Ellertsveld naar Coevorden of met een omweg naar Sleen en Emmen.

Na jarenlange vertragingen kwam de lijn pas in juni 1918 in gebruik. Het zou de laatste nieuwe tramlijn van de EDS worden, hoewel men nog tal van plannen in het achterhoofd had. De komst van de autobus maakte van de piepende, rammelende en oneindig trage trammetjes bijna van de ene dag op de andere hopeloos ouderwetse vervoermiddelen.

tekst: Bertus Boivin

foto: Harry Cock

Inhoud

A.A. Aalders

ROELOF VAN ERKELENS EN DE EERSTE ASSER
SCHOUWBURG (1830-1851)

pagina 1

OOGGETUIGEN

pagina 10

IN DE GOUDGLOED DER AVONDZON

Een bezoek aan het Assen van het begin van de
twintigste eeuw II

pagina 12

H. Nijkeuter

“DAAR ’T LOMMERIGE WOUT DE NIMFJES
STREKT TOT DAK”

Twee zeventiende-eeuwse lofdichten op Assen van
Titia Brongersma

pagina 19

STILLE GETUIGEN

pagina 25
